

5. Белоруская міфалогія. Энцыклапедычны слоўнік, 2004, Мінск, s. 246.
6. Восточнославянский этнолингвистический сборник, 2001, Москва.
7. Налепин А., 1992, Сказки Франции. Послесловие. - Французские сказки, Москва.
8. Потебня А.А., 1865, О мифологическом значении некоторых обрядов и поверий. Гл. 2: Баба-яга. W: Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских, Москва.
9. Пропп В.Я., 1946, Исторические корни волшебной сказки, Ленинград.
10. Brüde Grimm, 1997, Kinder- und Hausmärchen, Stuttgart.

Алла СЕМ'ЯНІВ

□ 2006

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИМІРИ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТУСА

Поезія Василя Стуса належить до найвищих здобутків не тільки української, а й світової літератури. Його мистецьку спадщину не переплутаєш з будь-чиєю іншою, така вона потужна, самобутня, так тісно з'єдналися у ній в одне ціле доля поета і його творчість.

Характер нашої статті формувало усвідомлення того, що Василь Стус належав до тих мислителів, в “структурі авторського таланту” якого “невідступно присутній відважний homo philosophicus”, покликаний, за словами Р. Барта, “дошукуватися в світу, чому він такий” [4, 123]. Як людина всебічно обізнана не тільки із національною мистецькою спадщиною, а й із сучасними на той час західними тенденціями в культурному та суспільному житті, В. Стус, з огляду на складні умови життя, зацікавився філософією екзистенціалізму. Нашою ж метою є виявити, як його філософські погляди наклалися, проявилися у поетичних рядках. Опираючись на власні спостереження, враховуючи досягнення, що вже були зроблені в цьому напрямку (Бондаренко А., Патей-Братасюк М., Соловей Е.), робимо висновок, що дослідження цієї проблеми все ще залишається актуальним, оскільки екзистенціалізм зосереджує увагу на кризових ситуаціях у житті людини і людства, розглядає людину в умовах складних історичних випробувань — тобто все те, що так хвилювало митця і хвилює кожну сучасну людину.

В екзистенціалізмі людина не розглядається як об'єкт, що має чіткі, раз і назавжди окреслені обриси. “Вона не просто є, вона стає. “Я” сприймається як структура відкрита, що уможливило будування себе” [т. 1, кн. 1, 19]. Така система поглядів, безперечно, близька Стусовій концепції людини. Йому близькі й К'єркегорівське протиставлення “екзистенції” і “системи”, й ідея бунту одиничного проти всезагального, і трепет, страх душі на противагу “веселощам натовпу”, і віра у здатність людини перебороти знеособлюючий вплив загалу, протистояти розчиненню людини в неозначено-особовому Мен (термін Хайдеггера), хоч воно й гарантує їй певний спокій та безпеку — але ціною втрати себе. Згідно з постулатами екзистенціалізму, людина завжди більша, ніж вона є насправді, отже, за Хайдеггером, “ставай тим, хто ти є”. Постає проблема вибору у критичній межовій ситуації — це як непереборна стіна, на яку нашттовхуєшся і яка відкидає людину до самої себе. Розбившись об цей мур, тобто, зазнавши поразки, людина саме в такій ситуації віднаходить себе, пробуджується до свідомої екзистенції. “Життя не є

насолада. І не є задоволення. Воно має свій насущний, життій, з остюками, смисл. У тому насущникові — міра життя” [т. 6, кн. 1, 376].

Та сам я єсм. І є грудний мій біль,
і є сльоза, що наскрізь пропікає
камінний мур...

[т. 3, кн. 1, 32]

Життя примусило В. Стуса задуматися над його смислом, над власним призначенням на землі. В. Стус вважав, що жити необхідно “за покликанням долі”, “за її велінням”. Для нього це означало бути вірним своєму вищому людському призначенню на землі, реалізуватися як неповторна особистість. Тому, на думку автора, треба не лякатися труднощів, випробувань, у яких гартується душа, а йти наміченим курсом, досягати поставленої мети. Бути посередністю, розчинитися в суспільстві — це принизливо, негідно людини, що народжується, аби залишити неповторний слід на планеті. І хоча життя буває жорстоким, але долю не вибирають. Тому треба гідно переносити все, що судилося на віку, удосконалювати внутрішні якості, творити самого себе. І головне — не залежати від обставин, а виконувати свою життєву місію, пам’ятати про власне високе покликання. Поезія “Терпи, терпи — терпець тебе шліфує” розкриває погляди автора на цю проблему.

Якщо виходити з тексту поезій Василя Стуса, не можна не помітити, що в його поетичному словнику серед новотворів переважають слова з початковим “само”: “самопочезання”, “самовтрата”, “самовтеча”, “самобіль”, “саможаль”, “самолють”, “самособоюнаповнення”... Тобто твориться нездоланний для будь-якої зовнішньої сили бастион власного “я”. Для людини Стусового типу це передусім Поезія. Там він будує себе. Шукаючи опертя для власної позиції, Стус покликається на свого улюбленого Х. Ортегу-і-Гассета: “Правду долі або приймають, або зраджують їй, але дезертир своєї долі осуджений вічно переживати свою зраду” [6, 140]. А він не хотів бути “дезертиром своєї долі” і не був ним. Саме така позиція — абсолютної внутрішньої свободи наперекір усьому, близькість до вищих сфер розуму й душі, глибина самовираження — один з пунктів, що вирізняє Стусову творчість від суто “табірної” при всій її зворушливості, чистоті, значущості. У віршах В. Стуса поет самотній, і його самотність страшна. Кажемо “у віршах”, бо, як вважає Ю. Шевельов, “біографічно це, либонь, не зовсім точно” [15, 371]. Були люди, що цінували й підтримували, були співрозмовники на волі і в таборах. Але в своїй поезії Стус, крім згадок про Аллу Горську, майже цілковито сам. “Безгоміння — геть туге, мов бич, обклало простір” [т. 3, кн. 1, 102]; “Ми нібито обернені свічаддя — єдиновласну душу світлим” [т. 3, кн. 2, 69]. Самота — не тільки факт поетичного життя, це також правило його життєвої поведінки: “Не зближуйся. На відстані спинись... Ні на крок не зближуйся. Бо відстань — іспит серця і феєричне мариво душі” [т. 3, кн. 2, 31].

Отже, Стусів шлях до поезії, до кожного вірша зокрема, лежить саме в самозагляданні і, за Г. Сковородою, пізнанні самого себе. Але тут постає Стусів парадокс, який полягає в тому, що, заглиблюючись в себе, концентруючись на збагненні плінності свого внутрішнього “я”, поет тим самим краще, ніж хто інший, досягає змоги відтворювати світ, що йому протистоїть, в самій суті його атрибутів і проявів:

Ряхтить у вогнях телевежа,
рубінові набризки лих,
за власні виходити межі
ти зможеш, мій любий, як зміг?

[т. 3, кн. 2, 377]

Телевежа — це центр промивання мозків, це знаряддя поневолення індивідуального в людині, її знеособлення. Звідси блимання світла, саме червоного, на верхівці вежі стає символом знелюднення людини. Телевежа ширить лиха, і недарма тут з’являється образ набризок, червоних набризок, — може, кривавих. Чи може поет протистояти цьому, як зміг досі? Зміг, ще раз, саме через те, що здійснив самовороття, самособоюнаповнення?

Так, адже тут іде мова вже про вільну людину, внутрішньо вільну, внутрішньо визволену в самознайденні.

Патріотична проблематика пронизує усю лірику поета. Стусові “страсті по вітчизні” розгортають шлях від внутрішньої відрази (“Докучило! Нема мені вітчизни”), яке викликає сучасне йому суспільство, до віднайдення духовної гармонії у служінні патріотичним ідеалам, життєвому спокутуванні суспільних прорахунків свого народу, а відтак духовний порив у трансцендентне, те, що лежить за межами людського існування. У промінні “зорі — виступки життєвого шляху, хреста і долі” ліричний герой його поезій плакає своє духовне осердя — Україну (“Десять сніжнів”).

Хоч у центрі світобудови поета, як і в екзистенціалістів, ставиться внутрішнє життя людини, проте у вірші “Цей спалах снігу, тьмяно-синя тінь” відбивається версія світоустрою, побудована на ґрунті ладу, гармонії зовнішнього і внутрішнього, їх співмірності. Радість віднайдення істини буття підсилюється самонаказом та порівнянням світла душі з просвітлювальною силою навколишньої дійсності:

Душе, світіся.

Як цей сліпучий — в кучугурах — сніг

[т. 3, кн. 1, 92].

У поезії “Цей біль — як алкоголь агоній” поет прирівнює біль до межового стану — між життям і смертю: агонія — стан перед настанням смерті. За постулатами екзистенціалізму, саме на смертній грані людина розкривається найповніше. Екзистенційне переживання (“тропи мовчання”, за визначенням Хайдеггера) автор протиставляє марнослів’ю, яке віддаляє від мети. Тому таке марнослів’я заперечується (у формі ствердження):

Передрукуйте прокльони

І переписуйте печаль

[т. 3, кн. 1, 68].

Пошук істини буття, за художньою концепцією твору, — процес болісний, коли людина не шкодує себе, забуває про спокійне життя і світ навколо себе:

Давно забуто, що є жити,

І що є світ, і що є ти...

[т. 3, кн. 1, 68]

Вислів “давно забуто, що є жити” розуміється на фоні фразеологізму “забути себе” (“занедбувати себе, свої інтереси”). Справді, крайнє напруження власних душевних сил, окреслене у В. Стуса поняттям несамовитості, є виявом того, що людина не прагне вберегти себе як фізичного суб’єкта. Натомість вона реалізується як особистість:

У власне тіло увійти

дано лише несамовитим

[т. 3, кн. 1, 68].

Ліричний герой розуміє, що шлях “до себе” — довгий і напружений, пов’язаний з великими затратами енергії душі. Його тривалість — аж до знищення себе:

А ти ще довго сатаній,

Ще довго сатаній, допоки

Помреш, відчувши власні кроки

На сивій голові своїй

[т. 3, кн. 1, 68].

Отже, ліричний герой поезії “зважається померти, аби жить”, тобто свідомо йде на власну фізичну жертву, щоб знайти себе як духовну субстанцію. Вислів “власні кроки на сивій голові своїй” асоціюється з образом “виступання за межі сущого” (М. Хайдеггер), “перенесення свого “я” у духовне буття — для того, щоб досягти справжньої свободи” [3, 10].

На особливу увагу в контексті досліджуваної проблеми заслуговує інтимна лірика В. Стуса періоду “Часу творчості” та “Палімпсестів” (“Алея — довга і порожня”, “На Коліми запахло чебрецем”, “У порожній кімнаті”, “Літня спека. Порох. І пісок”). Образи

рідних митця, з якими у більшості випадків пов'язана тема болю, водночас висвічують інтимно-екзистенційний вибір Василя Стуса: від приземленого, стражденного існування вони виростають до ідеалів стійкості та вірності. Як і ліричний герой, ці персонажі позначені відбитком межових ситуацій, що викликані для них втратою коханого сина, чоловіка, батька, психологічним терором, непевністю становища. Їх психологічні стани у багатьох віршах — туга, сум, жаль. “Проте це тільки нижчий рівень зображуваного. На вищому ж образі рідних стають однією з духовних опор незламності ув'язненого митця, вони — джерело тепла в його душі, освячені духовністю і жертвністю” [2, 120].

Узагальнюючи духовно-філософські надбання В. Стуса, слід відзначити: “очищене стражданням, ество людини, що не ухилилася від того тягаря покликання, від того хреста і тієї Голгофи, вивищується понад всі можливості, які вона в собі знала. Як титанічний і самотній герой доби романтизму — вона стоїть (“опроти світу”), всевідаюча і остаточно безстрашна” [10, 276]. В. Стус уявляється саме таким на вершині свого страждання і духовного вибору.

Підсумовуючи, можемо сказати: поета в екзистенціалізмі приваблювало те, що в центрі цієї світоглядної течії стояв внутрішній світ людини. Тут була присутня ідея стоїцизму, пов'язана з темою “закиненості” людини у світі, згубності соціуму для особистості: важким умовам існування людина може протиставити свої внутрішні сили, свій духовний потенціал. Поет повною мірою відчув, як суспільство нищить, нівелює людину, і протиставив цьому активну життєву позицію, високі морально-етичні переконання і творчість, яка, за постулатами екзистенціалізму, дає можливість досягти справжньої свободи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бердяев Н. Самопознание. — М.: Книга, 1991.
2. Бондаренко А., Бондаренко Ю. Час вибору: Вивчення творчості Василя Стуса в школі. — К.: Академія, 2003.
3. Бондаренко А. Спроба аналізу філософських творів В. Стуса // Дивослово. — 1998. — № 8. — С. 8-10.
4. Забужко О. Філософія і культурна притомність нації // Сучасність. — 1994. — № 3. — С. 123.
5. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. — М.: Политиздат, 1990.
6. Коцюбинська М. Стусове “самособоюнаповнення” // Сучасність. — 1995. — № 6. — С. 137-144.
7. Ортега-і-Гасет. Вибрані твори. — К.: Основи, 1994.
8. Патей-Братасюк М. Етно-національне відчуження. — Тернопіль, 1998. — Т. 2. — С. 222-228.
9. Рарицький О. Гуманістичне осмислення буття // Дивослово. — 1999. — № 2. — С. 63-64.
10. Соловей Е. Українська філософська лірика. — К., 1999.
11. Стус В. Твори: У 6 т., 9 кн. — Львів: Просвіта, 1994-1997.
12. Ушкалов Л. “Любов мудрості”: У дзеркалі української барокової літератури // Слово і час. — 1999. — № 1. — С. 50-53.
13. Філософія /за ред. І.Ф. Надольного. — К., 1997. — С. 133-144.
14. Хайдеггер М. Время и бытие. — М.: Республика, 1993.
15. Шевельов Ю. Трунок і трутизна // Українське слово: У 4-х т. — К., 1994. — Т. 3. — С. 366-395.